

JULIANA VAN STOLBERG.

(Photografie naar de schilderij in het slot Sommerhausen a/d. Main.)

I

JULIANA VAN STOLBERG.

1506—1580.

Juliana van Stolberg heeft den titel van Prinses van Oranje niet gevoerd; maar toch mag haar beeld niet ontbreken als het eerste in die rij van Vorstinnen, welke haar deel hebben gedragen van het lijden en den strijd voor godsdienstige en burgerlijke vrijheid, waardoor het Huis van Oranje-Nassau zijne groote beteekenis heeft verkregen voor de geschiedenis der Nederlanden en voor die van Europa. Want wie harer heeft meer voor ons geleden dan zij, die wel niet tot ons is overgekomen, maar die uit haar kasteel van Dillenburg vijf zonen tot ons zag henen gaan om ze niet te zien wederkeeren? Wie harer is meer voor ons geweest dan zij, die Prins Willem in dagen van afmatting en teleurstelling, in het ouderhuis, in haren omgang nieuwe krachten deed vinden; die hem in zijne broeders en in zijne zusters trouwe vrienden en wakkere medestrijders toevoerde; die zijn geweten ¹⁾ mag worden

¹⁾ W. G. Brill. Voorlezingen, I pag. 27.

genoemd om haar onverpoosd aanhouden zich in de hitte van den strijd toch niet te laten verleiden tot wat ook, waardoor der ziele zaligheid schade lijden kon; en die, oud en arm geworden, om der wille van den Nederlandschen vrijheidskamp beroofd van alle stoffelijk goed, door blindheid onbekwaam zelve meer de pen te voeren, nog door de hand eens schrijvers bleef vermanen „om toch in alles het Eeuwige hooger te achten dan het tijdelijke”?

De levenslast, die Juliana van Stolberg reeds vroeg op de schouders werd gelegd, was zeker zwaar te noemen, maar is toch niet te zwaar geweest voor de vrouw, sterk naar het lichaam — zooals blijkt uit nevensgaande afbeelding, de eenige die bestaat, ¹⁾ waarvan de heldere oogopslag en de rustige, rechte houding niet zouden doen vermoeden, dat wij het beeld eener veelbeproeefde, nagenoeg zeventigjarige voor ons zagen, zoo het ons niet door het jaartal verraden werd — en sterk naar den geest in de kracht harer eenvoudige, oprechte vroomheid. In 1523, op zeventienjarigen leeftijd, had zij den graaf van Hanau-Minzenberg gehuwd, die haar zes jaren later ontviel. Zij had hem vier kinderen geschonken, die zij met zich nam naar Dillenburg, toen zij in 1531 hare hand reikte aan Willem den Rijke, graaf van Nassau en Catzenelnbogen en dezen volgde naar zijne schoone erflanden aan de Lahn, met hun golvend, bergachtig terrein, met de vele kasteelen op de heuveltoppen, met wijnbergen en vruchtbaren grond,

¹⁾ S. Muller Fz. De portretten der ouders van Prins Willem I. Eigen Haard 1892 No. 42.

rijk aan geneeskrachtige bronnen, waardoor Wiesbaden en Ems toen reeds vermaard waren.

De beide voorkinderen uit graaf Willems eerste huwelijk vormden hier met de hare de kern van een snel aangroeiend gezin, dat weldra zeventien zonen en dochteren telde. De zorg voor zoovelen werd nog vermeerderd door die voor een aantal jonge edellieden. Het kasteel te Dillenburg was in die dagen eene soort van hofschool, waar behalve in lichaamsoefeningen, in ridderspelen en dergelijke ook eenig wetenschappelijk onderricht gegeven werd, zooals in het Fransch en in het Italiaansch, toenmaals eene tamelijk ongewone zaak. De gravin nam een werkzaam aandeel aan de opleiding van die allen, en zij was daartoe berekend als weinigen, zooals blijkt uit hare brieven, die, keurig geschreven, helder gestileerd en fijn gedacht, eene toenmaals zeker zeldzame hoogte van ontwikkeling en beschaving aan den dag brengen. Ook liet zij zich aan de stichting van verschillende meisjesscholen veel gelegen liggen.

Het was een bezig, bedrijvig leven, dat zij als slotvrouw leidde en waarbij zij, behalve op de opvoeding harer kinderen, had toe te zien op het spinnen en weven harer vrouwen ten behoeve der ontelbare leden en volgelingen eener feodale huishouding, op de bereiding van artsenijen voor armen en zieken en op het onthaal van altijd talrijke gasten. Dillenburg lag aan een der hoofdwegen van Brunswijk, Brandenburg en andere aanzienlijke plaatsen naar Frankfort, een der grootste stapelplaatsen van het Rijk. Herbergen waren schaarsch en meest onvoldoende voor

den stoet van gewapende volgelingen, waarmede de Duitsche edellieden zich op weg begaven, om te waken voor hunne persoonlijke veiligheid, die steeds bedreigd werd door oude veeten en onderlingen strijd, of om hunne waardigheid op te houden zoo dikwijls zij ten Rijksdag opkwamen; het kasteel van een bevriend vorst was dus de plaats, waar men ten allen tijde op eene gulle ontvangst meende te mogen rekenen. Herhaaldelijk ook was Juliana de onvermoeide gastvrouw van eenige honderden gasten bij die groote samenkomsten van familieleden en bloedverwanten tot in den versten graad, die bij huwelijksplechtigheden en, vóór de Reformatie, vooral bij begrafenissen werden gehouden en dan dagen aaneen plachten te duren.

Maar ook nog in eene andere aangelegenheid stond zij haren gemaal trouw ter zijde. Het was in haren meisjestijd geweest, dat Luthers wekstem opnieuw de aandacht vestigde op de groote waarheid, dat de zaligheid niet is uit de werken maar uit het geloof. In den kring van Juliana's broeders en zusters had die opwekking eenen zeer ontvankeijken bodem gevonden en niet het minst in haar vroom gemoed, dat zich zonder eenigen inwendigen strijd begrippen eigen maakte, die haar in haren oprechten eenvoud zoo natuurlijk schenen. Ook graaf Willem van Nassau was een aanhanger van Luthers leer. De verkoop van aflaatbrieven werd reeds vroeg, reeds in 1517, door hem in zijne landen verboden, een moedig stuk in die dagen; en trots de klimmende zorgen voor zijn talrijk gezin weigerde hij, de man wiens groote gaven en verdiensten door die van

zijn beroemden oudsten zoon overschaduwd en daardoor te veel vergeten zijn, herhaaldelijk, met volle instemming van Juliana, aanzienlijke ambten en hooge onderscheidingen, tot zelfs de orde van het Gulden Vlies, omdat de leden dier orde zich moesten verbinden tot eene bestrijding der ketters en hij vrij wilde blijven van iederen band, die hem kon noodzaken in eenigerlei vorm de hand te leenen tot de onderdrukking der Luthersche meeningen, die hij vast besloten was binnen zijn gebied te handhaven en daarbuiten te verbreiden.

Hij was onder de eerste Duitsche vorsten, die bepaalden, dat in hunne staten bij het bedienen van den doop de landstaal moest worden gebruikt in plaats van het Latijn; dat eene heldere uitlegging moest voorafgaan aan de communie, die onder beiderlei gestalten moest worden gereikt; en dat de priester genoeg had te nemen met eene algemeene biecht der gemeente. Met orde en in alle stilte wilde hij zijn hervormingswerk voortzetten en volbrengen, want aan scheuring, aan eene breuke met de bestaande Kerk, die reeds spoedig onvermijdelijk zoude blijken, werd toen nog weinig gedacht. Ook hij en Juliana bedoelden in den aanvang geene omverwerping, slechts eene zuivering der Kerk van allengs ingeslopen dwalingen en misbruiken.

Vandaar dat beide ouders zich niet bovenmate veront- rustten, toen hun oudste zoon, onverwachts op elfjarigen leeftijd erfgenaam geworden der bezittingen en titels van zijn neef René van Châlons, om zijnen nieuwen, hoogen rang als Prins van Oranje door Keizer Karel V aan zijn

hof werd ontboden en daar verder in eene streng katholieke omgeving zoude opgroeien. Dat hij, bij zijn nauwe betrekking tot den Keizer, die hem met gunsten overlaadde, naar het uitwendige althans, zich zoude moeten voegen naar den roomsch-katholieken eeredienst, scheen Juliana en haren gemaal onvermijdelijk; erger was het in hunne oogen, dat dit troetelkind der fortuin, bezitter van onmetelijke rijkdommen en uitgestrekte bezittingen, te midden van het praalvertoon zijner eigene schitterende hofhouding, omgeven door gezellen, niet altijd zijner waardig, schade scheen te lijden aan zedelijken ernst, gevaar liep zich zelven te verliezen en zich zelven dan ook werkelijk langen tijd verloor. Toch werden te midden eener omgeving, die er als op berekend was alle indrukken zijner jeugd te niet te doen, deze indrukken wel tijdelijk verdonkerd, maar geenszins uitgewischt. In zijne *Apologie* heeft de Prins zelf erkend, dat hij niet van den beginne het Protestantisme was toegedaan, als hij schrijft: dat hij wel „van jonghs op in de (Protestantsche) religie was opghetrocken” en dat „dese leeringhe in zijn herten van doe in sulcher weggen inge-graveert en so diepe inghewortelt is geweest,” maar dat zij eerst „t’ haren rechten tijd heeft begonnen hare vruchten voort te brengen”. Het heeft nog lang geduurd eer de groote godsdienstige vraagstukken den Prins zelven tot levensvragen werden. ¹⁾ Het geloof zijner ouders is eerst na folterend zieleleed, onder teleurstelling en druk zijn

¹⁾ P. J. Blok. De jeugd van Prins Willem I. Je Maintiendrai. I pag. 128.

eigendom geworden; maar reeds in zijne dagen van voorspoed voelde hij zich, bezield met diepen afkeer van vervolging om den geloove, gedrongen om op te komen voor de rechten dier wreed verketterden, tot wier geestverwanten hij immers al de zijnen rekenen moest. Allengs, naarmate het gevaar voor de Hervormden steeg, werd de betrekking tusschen hem en zijne verwanten, die een oogenblik zeer flauw was geweest, weder levendig, waartoe ook bijdroeg, dat hij sedert den dood zijns vaders in 1559 het hoofd werd van zijn geslacht, de voogd der jongere broeders en zusters, de raadsman bij hunne verdere opleiding, tot wien Juliana, die steeds in hem was blijven gelooven, hoe ver hij schijnbaar afdwalen mocht, met vol vertrouwen opzag. Zelfs bewilligde zij er in, dat hare kinderen herhaaldelijk en lang te Breda aan het hof van den ouden broeder vertoefden, wat zij hun zeker niet zoude hebben veroorloofd, als zij gemeend had, dat zij daar zouden worden afgetrokken van de Luthersche leer, waarin zij ze had opgevoed. Wel beleed Prins Willem met zijne gemalin, de jonge, schoone Anna van Egmont, dochter van graaf Maximiliaan van Buren, den roomsch-katholieken godsdienst, maar door zijn huwelijk met deze rijke erfdochter was hij nauw vermaagschapt met de aanzienlijkste heeren en vorsten in de Nederlanden, met Lamoraal van Egmont, met den graaf van Hoorne, met den markies van Montigny en andere meer, wier namen geteld worden onder die der eerste slachtoffers van den vrijheidsoorlog; en al lag veel nog in de kiem verborgen, dat eerst

later rijke vrucht zoude dragen, zoo is dit feit toch zeker niet ontbloot van beteekenis bij de vraag, welke geestelijke stroomingen 's Prinsen naaste omgeving kenmerkten. Bovendien wist Juliana haren zonen eene levendige onderlinge gehechtheid in te boezemen, die, met de steeds toenemende geestverwantschap klimmende, de groote kracht van het Huis van Nassau is geweest. Reeds vroeg was Prins Willem vooral met den ijverig protestantschen Lodewijk van Nassau eng verbonden. Misschien was het onder diens invloed dat hij, na den dood van Anna van Egmont, met wie hij slechts zes jaren verbonden bleef in een echt die naar 's Prinsen bewaard gebleven brieven aan zijne gemalin gelukkig en innig mag worden genoemd, al zijn bepaalde bijzonderheden aangaande het leven en karakter der jonge vrouw onbekend ¹⁾, — in nadere betrekking trachtte te komen met de protestantsche vorsten in Duitschland door een huwelijk met Anna van Saksen, de dochter van den grooten keurvorst Maurits van Saksen, die het gewaagd had Keizer Karel V het hoofd te bieden.

In Juliana wekte deze echtverbintenis groote verwachtingen; dit huwelijk met eene protestantsche vorstin moest haren zoon onfeilbaar geheel terugwinnen; en het zoude dat ook, maar in anderen zin dan de moeder hoopte: het was het duldeloos lijden door den knellenden band met eene onwaardige vrouw, dat Prins Willem, gebroken en vernederd, tot zich zelve zoude doen inkeeren.

¹⁾ E. W. Moes. Anna van Buren, de eerste gemalin van den Zwijger. Eigen Haard 1894, pag. 570.

Maar dat kon de gravin van Nassau nog niet voorzien, toen zij het jonge paar te Breda bezocht en daar getuige was van de pracht en de heerlijkheid, waarmede de machtige edelman zich kon omringen. Dezen ging intusschen de ernst der tijden dagelijks meer ter harte, al hield zijne verhouding tot het Spaansche hof hem als aan handen en voeten gebonden en al begreep hij toen reeds zeer goed, dat hij 's konings zijde niet verlaten kon, tenzij dan met verlies van al zijne rijke bezittingen en hooge ambten, misschien zelfs van zijn leven. Maar de hernieuwde omgang met zijne moeder gaf aan de indrukken zijner jeugd weder leven en gloed. Het was kort na haar bezoek, in 1564, dat Prins Willem in den Staatsraad met vurige taal in verzet kwam tegen de voorgenomen invoering der Inquisitie in de Nederlanden, tegen de bloedplakkaten, tegen de vervolging om den geloove. Zooals te verwachten was, werd desniettemin door koning Philips de invoering der Spaansche Inquisitie doorgezet, een besluit dat, als ten eenemale strijdig met de oude privilegiën, het gansche land in gisting bracht. De voornaamste edelen, Roomschen en Onroomschen, vereenigden zich vol verontwaardiging in een verbond tot wering dier gehate instelling en het was gravin Juliana's lievelingszoon, de ridderlijke Lodewijk, die het beroemde verzoekschrift opstelde, dat den 5^{den} April 1566 door driehonderd edelen in plechtigen optocht der landvoogdes werd aangeboden. Deze stap had grooter gevolgen dan de verbondenen zelven konden voorzien. De om de felheid der vervolging zich schuil houdende Protestanten vertoonden

zich in plaats van zich te verbergen en stroomden naar de hagepreeken, die op verschillende plaatsen voor duizenden toehoorders gehouden werden, nu de landvoogdes, besluiteloos en ontzet door het optreden der edelen, de ten uitvoer legging der plakATEN schorste, in afwachting van nadere orders des Konings. Maar die orders luidden eerlang, dat de plakATEN met de oude gestrengheid moesten worden gehandhaafd, wat de algemeene, lang verkropte verbittering tot eene uitbarsting bracht. Te ongeduldig om te wachten tot de edelen des lands langs wettigen weg voldoening verkregen voor hunne grieven, zocht het volk zich zelve recht te verschaffen. In Augustus 1566 had die vreeselijke beeldenstorm plaats, die de laatste kans op eene vreedzame schikking vernietigde.

Met welke gevoelens Juliana, die in de laatste jaren steeds inniger aan de Nederlanden verbonden was, nu hare jongere zonen aan het hof van Prins Willem opgroeiden en twee harer dochters met Nederlandsche edellieden waren gehuwd, dit alles gadesloeg, vinden wij in eenen brief uit die dagen aan graaf Lodewijk, welke zeer merkwaardig te achten is, omdat daarin reeds de grondtoon klinkt van al hare brieven aan hare zonen.

„Met een bezwaard hart heb ik vernomen,“ schreef zij den 5^{den} Aug. 1566, „tot hoe groote gevaren en harden „strijd het daarginds bij u gekomen is. De heilige Drieëne- „heid behoede en bescherm u, opdat gij tot niets raadt, of „iets doet tegen Gods woord en tegen uwer ziele zaligheid, „want daarmede zouden land en luiden schade lijden, en

„laat u toch niet verlokken door menschelijke berekeningen; „maar bid zonder ophouden uwen Hemelschen Vader om „Zijnen Heiligen Geest, opdat die u verlichte hoe de uit- „breiding van Gods woord te bevorderen en dat niet te „wederstaan, maar ten allen tijde het Eeuwige meer te „achten dan het tijdelijke; en al deze dingen kunnen zonder „den Heiligen Geest niet volbracht worden. Daarom is het „noodig te volharden in het gebed, want de Booze zal niet „werkeloos blijven. Moge de barmhartige God dit alles tot „een goed en zalig einde leiden en allen, die het goed en „christelijk meenen, nabij zijn. Ook u beware Hij voor alle „kwaad. Ik zal voor u bidden; laat gij ook niet af in het „gebed.”

Dat hare bezorgdheid voor de dingen, die aanstaande waren, niet ijdel was, bleek maar al te spoedig. De beeldenstorm, dat begin van opstand, werkte noodlottig op het verbond der edelen, waarvan velen zich terugtrokken uit ergernis over zoo groote buitensporigheden, die ook de Lutherschgezinde Duitsche vorsten vervreemdden van eene zaak, hun reeds verdacht om de Calvinistische strooming, die in deze landen de Hervorming beheerschte. In zijne verbolgenheid over het gepleegde wanbedrijf zond koning Philips van Spanje den hertog van Alva met een machtig leger naar de Nederlanden, om ze met geweld van wapenen tot onderwerping te brengen. Bij scharen verlieten de Hervormden nu het land. Ook voor Prins Willem en zijne broeders was thans geen blijven meer. Zij weken nog juist in tijds; weinige dagen na hun vertrek werden de

graven van Egmont en Hoorne gevangen genomen; terwijl Prins Willem van goederhand vernam, dat de hertog van Alva in last had ook hem te doen vatten en zijn proces binnen de vier en twintig uren te laten afloopen.

Het was eene treurige vlucht, waarbij de Prins al zijne rijke Nederlandsche bezittingen, die onmiddellijk na zijn vertrek verbeurd verklaard werden, al zijne hooge ambten prijs gaf, om als een zwerveling zonder vaste plaats tot zijne moeder te Dillenburg weder te keeren. Maar de ijzeren band, waarmede hij tot nog toe aan Philips van Spanje en diens politiek geketend was en die hem als staatsman noodzaakte, om, wilde hij rang en waardigheden behouden, zijne godsdienstige meeningen te verbergen tot schade voor zijn geestelijk leven, was thans verbroken. Daarentegen vond hij bij zijne moeder en in den kring der zijnen instemming met zijn genomen besluit en krachtige medewerking voor de zaak waaraan hij zich wijden wilde, nu tal van Nederlandsche uitgewekenen niet aflieten hem den treurigen toestand te schilderen van het land, dat hem sedert jaren een tweede vaderland geworden was en waar thans oude rechten en privilegiën zoo wederrechtelijk werden verkracht.

Met de opbrengst zijner huissieraden en kostbaarheden, bovendien nog bijgestaan door zijnen broeder Jan van Nassau, die de helft zijner bezittingen verpandde, terwijl zijne zuster Catharina, de gravin van Schwarzenburg, hare juweelen te gelde maakte, wierf de Prins een leger om de Nederlanden van de Spaansche overheersching, de Her-

vormde leer aldaar van den ondergang te redden. Maar die offers werden te vergeefs gebracht. Van twee zijden tegelijk trok men het land binnen; doch den 24sten Mei 1568 viel graaf Adolf van Nassau, de eerste der zonen die Juliana zoude zien sneven in den bijkans hopeloozen strijd, in den slag bij Heiligerlee. Weinige dagen later werd graaf Lodewijk door den hertog van Alva bij Jemmingen verslagen, terwijl Prins Willem zelf na zijnen inval in Brabant, door Alva's leger, zonder dat het tot eenen geregelden slag kwam, over de Fransche grenzen teruggedrongen werd. Geldgebrek noodzaakte hem zijn leger af te danken zonder zelfs den oversten de reeds verschuldigde soldij te kunnen betalen; bijkans zonder gevolg keerde hij naar Dillenburg terug.

In geen tijdperk van zijn moeite- en kommervol leven heeft de Prins zich zeker zoo verlaten en vernederd gevoeld als in dat, hetwelk met zijn terugkeer uit Frankrijk in het najaar van 1569 begint en met de verrassing van den Briel in 1572 ¹⁾ eindigt. In den aanvang zijner ballingschap, toen hij de opkomende reactie en het aanstaande bewind van den hertog van Alva naar zijne Duitsche bezittingen was ontweken, was hij toch een groot heer gebleven, rijk aan middelen en crediet, omstuwde door eenen talrijken en krijgshaftigen adel en gesteund door aanzienlijke en veel vermogende vrienden uit den Duitschen vorstenstand. Zoo had hij tegen Alva en de Spaansche

¹⁾ R. Fruin. Prins Willem in 1570.

overheersching den strijd als gelijke tegen gelijke kunnen aanvaarden in de rechtmatige hoop, dat de verdrukte en misnoegde Nederlanders hem voor hunnen beschermer zouden erkennen en, zoodra hij aan het hoofd van zijn leger aan de grenzen verscheen, gemeene zaak met hem maken. Om dat te kunnen beproeven had hij alles op het spel gezet: zijn vermogen, zijn crediet, zijnen naam en zijne eer. Maar hoe droevig was hij in zijne verwachtingen teleurgesteld! Noch in macht, noch in beleid bleek hij tegen zijnen tegenstander te zijn opgewassen en de Nederlanders, die zich zonder twijfel vóór hem zouden hebben verklaard, zoo hij de overhand had behouden, lieten zich onbetuigd en roerden zich niet, nu hem alles tegen liep en zij geene verlossing van hem hadden te hopen, maar integendeel de wraak van zijnen overwinnaar te duchten. Ontveinzen kon hij zich niet, dat zijn persoon en streven zijne verwanten te gronde had gericht. Of was het niet om zijnen wil, dat zijne moeder en zijn oudste broeder in geldverlegenheid waren geraakt; dat zijne eigene kinderen en die zijns broeders wegens de uitputting der middelen van zijn Huis en het onvermogen der grootmoeder om in aller behoeften te voorzien, bij welwillende betrekkingen een onderkomen moesten vragen en bescherming tegen het gevaar van opgelicht en naar Spanje gevoerd te worden, zooals het den oudsten, Philips Willem, reeds was geschied? Onder den druk van zooveel leed en teleurstelling, nog vermeerderd en voor zijn fier gemoed als ten top gevoerd door het openbare wangedrag zijner gemalin, lag de Prins

„onder zware aanvechting voor het kruis gebogen”, zooals zijn broeder, graaf Lodewijk, aan den landgraaf van Hessen schreef, „dagelijks grooter begeerte gevoelende naar de „prediking van Gods woord, om zich daarin te troosten”; en met stil ontzag nam Juliana het waar, hoe haar zoon onder het gewicht der slagen, die hem troffen, geestelijk wies en gesterkt werd met groote kracht, zoodat het Wilhelmuslied hem naar waarheid kon doen verklaren:

Standvastich is ghebleven

Myn hert in tegenspoet.

Intusschen zag het Nederlandsche volk hopen en smeedend naar hem uit; want sedert zijnen aftocht naar Frankrijk was de verdrukking nog verzaard. De vonnissen van den door Alva opgerichten Raad van Beroerte, door het volk om zijne onverbiddelijke gestrengheid den Bloedraad genaamd, bleven onverminderd aanhouden en daarbij was sedert nog de eisch van overmatig zware belastingen gekomen, en dat wel in den vorm niet van eene bede maar van eene heffing, die in strijd met 's lands wettige en bezworen privilegiën de Staten voor goed van de aloude mederegeering ontzette. Dat was een druk, een onrecht, dat allen, Roomsch en Onroomsch, zonder onderscheid van godsdienst te lijden hadden. Deze laatste maatregel verwekte dan ook veel meer weerzin, veel meer verzuchting. Hoe echter de onwederstaanbaar sterke hand van den geweldenaar af te weren? Zonder hulp van buiten scheen iedere poging tot verzet hopeloos. En wie buiten de grenzen

was tot helpen in staat? Immers niemand dan de Prins van Oranje.

Nauwelijks had zich de mare van zijne terugkomst te Dillenburg verspreid onder de uitgewekenen in Duitschland en onder de verdrukten in Nederland, of aller oogen richtten zich op hem, den eenig overgeblevene van de velen, die in 1566 als beschermers van 's lands vrijheid waren opgetreden, als den man, die toen reeds inzonderheid voor de Hollanders en Zeeuwen de hoofdpersoon bij uitnemendheid was geweest, die hun het naaste stond als hun stadhouder, op wiens volksgezindheid zij vast vertrouwden. Hij had dat vertrouwen ook niet beschaamd, maar, toen hij in 1568 aan het hoofd van zijn leger het land binnentrok, gedaan wat hij vermocht, en zijne gebleken machteloosheid was niet zoozeer de schuld van zijn beleid als van de zelfzucht der hoogere standen, van den landadel en van de stadsregenten, die gewacht hadden met zich bij hem aan te sluiten tot de overwinning verzekerd was. Het was de traagheid van het Nederlandsche volk, die den Prins genoodzaakt had, na de mislukking van zijn stoutmoedig krijgsplan zijn leger af te danken; trouweloos was het volk geweest, want van de 300.000 daalders, die men den Prins als gereed liggend geld had aangewezen, waren hem slechts 12.000 geworden. Velen erkenden dat thans met schaamte.

Helpt u zelfs, zoo helpt u Godt
Uyt der tyrannen bandt en slot,
Benaude Nederlanden!

.
 Dient den tyran van Spangiën,
 Of volght, om hem te wederstaen,
 Den Prince van Orangiën,

zingt een Geuzenlied uit die dagen en sommigen waagden het, heimelijk naar Dillenburg te gaan en den Prins te zeggen, wat het volk nog altijd van hem bleef verwachten. Nog wijst men in de nabijheid van het slot eene oude linde aan, waar Prins Willem gehoor verleende aan een hunner deputaties, wier aandringen bewees, dat thans niet enkel meer hij het was, die beschermend de handen uitstreckte over het volk, maar dat ook het volk smeekend opzag naar den Prins, in de hoop, dat hij, de herder, niet slapen zou, maar de arme verstrooide schapen zoude blijven hoeden gelijk het Wilhelmuslied in zijnen naam had beloofd.

Doch niet dadelijk gaf de Prins aan zoo veler aandringen gehoor. Het was hem wel ernst geweest met de verklaring in het Wilhelmuslied:

Niet doet my meer erbarmen
 In mynen wederspoet,
 Dan dat men siet verarmen
 Des conincks Landen goet.
 Dat u de Spangiaerts krencken,
 O, edel Neerlandt soet!
 Als ick daeraen ghedencke,
 Myn edel hert dat bloet.

Hij wilde echter zich niet weder wagen zonder zekerheid van voldoende geldelijken steun, van werkelijke samenwerking tusschen hem en de andere leiders, van eenen vasten voet in eenige zeehavens, van eenstemmigheid van alle gezindten in den lande tot afwerping van het Spaansche juk. De op zichzelf staande verrassing van het slot Loevestein, de rooftochten der Watergeuzen, leidden bij gemis aan een vast plan, aan eene eendrachtige samenwerking, toch slechts tot onvruchtbaar bloedvergieten. Maar dit zoude nu anders worden. De jaren van 1570 tot 1572 werden èn den Prins èn het volk een tijd van voorbereiding, van onderlinge toenadering en hechte aanéensluiting. Uit overtuiging was Prins Willem, die aanvankelijk onder den invloed zijner moeder en zijner broeders aan de zijde der Lutherschen had gestaan, tot de Calvinisten genaderd, tot hen, die, meest kleine en geringe luiden, de ware zonen van het volk, de zwaarste hitte der vervolging droegen, maar onwrikbaar pal stonden trots brandstapel, wurgpaal en schavot; die toon en richting gaven aan de beweging, onafhankelijk van degenen, die geacht werden aan het hoofd der zaken te staan; die den stroom leidden, welke de hoofden zelven weldra medesleepte in zijne vaart. Het verbond der edelen was binnen het jaar te niet gegaan; maar hun, „die om den name Jesu Christi bij de vijftich „jaeren langck een gedeurigh vervolgh geleden hadden en „haer liever ter doot begaven, dan dat sy hun selven door „eenighe afgoderye souden hebben besmet,” zooals hun woordvoerder Philips van Marnix, Heer van St. Aldegonde

schreef, was de Hervormde Belijdenis het palladium geworden, het middelpunt van den opstand, de door het edelste martelaarsbloed besprenkelde, met eere en keure van wetenschap gehandhaafde en ook aan de veelheid en felheid der tegenstanders in hare kracht en beteekenis herkenbare geloofsbanier. ¹

In innig verbond met Marnix wist Prins Willem door woord en voorbeeld de Lutherschen en de „rekkelijk” gereformeerden, de latere Libertijnen, te bewegen om zich met de rechtzinnige Calvinisten te vereenigen. De verschillende volkshoofden werden door hem in nauwere betrekking tot elkander gebracht en onderling verbonden als tot een net, dat over het gansche land was uitgebreid en op een gegeven oogenblik als met één slag het geheele volk in beroering kon brengen. Er was tot hiertoe algemeen beklag en veel beweging geweest; maar niemand had als de Prins van Oranje met zijne broeders en eenige weinige edelen, het zwaard getrokken tot bevrijding van het vaderland en het was tevergeefs geweest. Thans stond de burgerij op: de oorlog werd door het volk aanvaard. Met geene vreemde huurbenden behoefde Prins Willem nu het land te ontzetten; de tegenstand der arme, gejaagde en benauwde landzaten werd de zenuw van den grooten worstelstrijd van tachtig jaren, waarbij Willem van Oranje de moeitelijke taak aanvaardde dien te besturen en te bevestigen

¹) J. J. van Toorenenbergen. Eene bladzijde uit de geschiedenis der Nederlandsche Geloofsbelijdenis, pag. 4 en 53.

door zijn lot te verbinden aan dat der juist door den Oorlog *Geüniceerde Provinciën*.¹⁾

Vandaar ook dat alles zoo goed was voorbereid om onmiddellijk partij te trekken van het behaalde voordeel, toen den 1sten April van het jaar 1572 den Briel door de Watergeuzen werd bezet. De inneming van het op zich zelf onbeduidende stadje was het sein tot den algemeenen opstand: weldra volgden Vlissingen, Veere, Enkhuizen. De tijdsomstandigheden waren bovendien zoo gunstig als ooit. Sinds in Frankrijk te Saint-Germain vrede met de Hugenoten gesloten was, bleek koning Karel IX onder den invloed van den admiraal Gaspard de Coligny niet ongenegen zich te laten vinden tot een verbond met koningin Elisabeth van Engeland en verschillende protestantsche vorsten van Duitschland tegen Spanje, wat de kracht van verzet in de Nederlanden deed toenemen. De Prins, die inmiddels door de Staten van Holland tot Stadhouder was aangesteld in naam van koning Philips, haastte zich nu om met een klein leger het land binnen te trekken. Spoedig hield hij Roermond, Tirlmont, Diest, Leuven en andere steden bezet en dat was nog niet alles. De admiraal de Coligny zelf, zoo werd verzekerd, zoude zich bij de zegepalende Nederlanders aansluiten met twaalf duizend man voetvolk en drie duizend man ruitery, terwijl graaf Lodewijk van Nassau door de inneming van Bergen (Mons) den

¹⁾ J. J. van Toorenenbergen. *Vaderlandsche Herinneringen*.

Franschen hulptroepen den weg naar het hart van Brabant openhield.

Doch weinig tijds later kwam te Bergen niet de Coligny met zijn krijgshaftig gevolg, maar de verpletterende tijding van den Sint-Bartholomeusnacht, van den dood van den admiraal, van den moord van den protestantschen adel, en verschenen voor de poorten van Bergen de voorposten van Alva's leger, dat de stad weldra ingesloten had. De hoop op een machtig bondgenootschap ging op in rook, de samenstemming van Frankrijks politiek met die der Nederlanden sloeg om in geduchte vijandschap. Het belegerde Bergen werd niet ontzet, hoezeer Prins Willem het onmogelijke beproefde om zijnen broeder te hulp te komen, maar tot eene roemlooze overgave gedwongen; voor en na vielen ook de andere veroverde steden in het Zuiden den vijand weder in handen. De stoutste verwachtingen waren veranderd in angst en vrees; het was de ondergang in plaats van de zege, de schipbreuk in het gezicht van de haven.

Zoo ooit, dan was thans de wanhoop natuurlijk, de moedeloosheid verschoonlijk. ¹ Toch meldde Prins Willem zijnen broeder Jan van Nassau, zijnen vertrouwde van jaren her, de noodlottige ontkenning met deze woorden: „zie toch, hoe de kwaadwilligheid der menschen tracht te „verstoren, wat God in Zijne Genade op wil bouwen. Ik „vrees zeer, dat onze broeder Lodewijk in handen van den

¹) Archives ou correspondance de la Maison d'Orange-Nassau. t. III. pag. LXIII.

„hertog van Alva gevallen is. De Heer leide alles tot eer „van Zijnen heiligen Naam.” Maar die berusting was allerm minst eene lijdelijke; in dat zelfde schrijven roept hij graaf Jan op tot eene vernieuwde inspanning van krachten, en in stede van naar Dillenburg terug te keeren om er, tot beter tijden mochten dagen, zijn leven en zijn persoon in veiligheid te brengen, meldt hij zijnen broeder, „dat hij „besloten is met Gods hulp zich in Holland of Zeeland „terug te trekken en daar af te wachten wat het den Heer „behagen zal te doen.”

II

„Ik kruip als een worm over een bevroren grond, waaruit „geen voedsel te trekken valt, en hoe lang zal dat nog „duren! Ik kan u geene enkele goede tijding melden,” ¹⁾ schreef Juliana aan haren broeder, den graaf van Stolberg, in dat jaar 1572, toen graaf Lodewijk na de overgave van Bergen, waar men hem met krijgseer had laten uittrekken, te Keulen doodelijk krank ter neder lag; toen graaf Jan de Deutsche hoven afreisde vragend om bijstand, die een enkele maal onwillig en schoorvoetend werd verleend, maar meest geweigerd, en toen Prins Willem verre van haar, als in een laatste bolwerk, den hopeloozen strijd voortzette in die twee gewesten Holland en Zeeland, die voorbestemd waren

¹⁾ Dr. E. Jacobs. Juliana von Stolberg, Ahnfrau des Hauses Nassau-Oraniën, nach ihrem Leben und geschichtlicher Bedeutung quellenmässig dargestellt, pag. 463.

om de kern te vormen van de toekomstige Republiek der Vereenigde Provinciën. Hardnekkig en bloedig werd er gestreden. Voet voor voet betwistte men er den vijand het terrein; en zoo deze gemeend had den Prins en de zijnen in deze kleine strekke gronds, met de zee achter zich en eene steeds dichter opdringende overmacht van troepen vóór zich, gemakkelijk in de engte te drijven, zag hij zich wel teleurgesteld. Niet dan met groot verlies van manschappen werden vele der verloren steden weder hernomen door de Spanjaarden, die zich over den ongedachten tegenstand wreekten door een vreeselijk moorden en branden (Naarden, Zutfen), waar zij in de verwoede worsteling de overhand behielden. Slechts schuifelend kwamen zij voorwaarts, volle zeven maanden opgehouden voor het belegerde Haarlem, hoe fel de burgerij daar binnen ook door pest en hongersnood en daarbuiten door herhaalde bestormingen werd bestookt.

Maar eene blijvende winst was uit die overmaat van ramp en teleurstelling reeds voortgekomen en werd door gravin Juliana dankbaar als zoodanig erkend: namelijk, dat de Prins, geadeld door inwendigen strijd, tot volle geloofsverzekerdheid gekomen was. Had hij zich al bij de Calvinisten aangesloten, terwijl zij zich steeds eene Luthersche voelen bleef, beider geloof was te diep en te rein om deze, voor velen in die dagen onoverkomelijke, kloof niet te kunnen overbruggen, en onbevangen kon zij thans haren zoon troosten en opwekken met woorden, die zij wist, dat door hem zouden worden begrepen en verstaan. „De

„Almachtige moge mijn Heer en de zijnen in eeuwigheid „behoeden en bijstaan,” schreef zij hem in Juni 1573, toen hij bijkans het onmogelijke beproefde om het benauwde Haarlem te ontzetten. „De goede God moge ons Zijnen „Heiligen Geest mededeelen, opdat wij het beseffen, op „hoe onderscheiden wijzen Hij Zijne almacht bewijst aan „ons allen, Hem altijd daarvoor danken en al onzen troost „en onze hoop alleen op Hem zetten; want al moge het „schijnen, dat Hij ons vergeet, zoo zal toch te rechter tijd „Zijne hulp nabij zijn, want hen, die hun vertrouwen op „Hem stellen, zal Hij in eeuwigheid niet verlaten. Moge „Hij dien goeden lieden in Haarlem ook nabij zijn en ze „bevrijden van al hunne vijanden en u de genade en de „middelen verleen en om ze te hulp te komen en de zaken „zoo te sturen, dat zij medewerken tot de uitbreiding van „Zijn woord en tot uwer ziele zaligheid.”

Maar de poging om Haarlem te ontzetten mislukte en den 21sten Juli schreef de gravin aan haren zoon Lodewijk: „Als de tijding van het verlies van Haarlem bevestigd „wordt, wat mij van harte leed zoude doen, vrees ik, dat „het den Prins niet goed zal gaan; en hoe beklag ik al „die arme luiden in de stad, die zoo ellendig vermoord „worden. Moge de barmhartige God Zijnen toorn van ons „afwenden en ons Zijne Genade schenken.” En weldra kwamen onverhoopte tijdingen: Alkmaar had de zegepralende Spaansche troepen moedig afgeslagen; op de Zuiderzee was een roemrijke slag gewonnen; Geertruidenberg viel den Prins in handen en in Januari 1574 werd

eene zege op de Schelde bevochten, waarbij de Spaansche vloot, tot ontzet van het belegerde Middelburg afgezonden, door de Watergeuzen verslagen werd, waarop de overgave van Middelburg door de Spaansche bezetting volgde en daarmede het bezit van het gansche eiland Walcheren. De vreugde over die laatste tijding werd der gravin nog verhoogd door het feit dat de Prins zelf haar bericht zond van die „gelukkige, groote victoria”. Hare zonen waren thans allen van huis, „en ik weet, noch hoe het hun gaat, „noch waar zij zijn”, heet het in haar antwoord; terwijl hare onrust om de afweziging nog vermeerderd werd door de vreeze, dat gedurende hun afzijn minder geregeld tijding uit de Nederlanden naar Dillenburg komen mocht. „Maar „als ik uw schrift dan zie,” meldt zij den Prins, „ben ik „weder voor eenen tijd tevreden.”

Maar die goede tijdingen, die haar zoon haar had bericht, brachten slechts eene korte verademing. Trots de geleden nadeelen bleef de vijand voortdringen en hield weldra de stad Leiden ingesloten en belegerd. Om haar te ontzetten zouden Duitsche hulptroepen onder Lodewijk en Hendrik van Nassau door eenen inval in het Geldersche den vijand aftrekken van het bedreigde punt. Maar de miltzieke Duitsche benden lieten de bevelhebbers op het beslissende oogenblik in den steek; met weinige getrouwen werden de Nassausche graven tusschen Nijmegen en Cleef door eene aanzienlijke Spaansche overmacht tot den slag gedwongen en teruggedreven naar het de Mookerheide omgevende moeras, waar 2500 man in de modder werden

gesmoord en onder hen Juliana's beide zonen. Hunne lijken werden niet teruggevonden en tegen alle hoop in bleef de moeder nog hopen: waren zij misschien slechts gewond of gevangen? Zoude zij ze nog terugzien?

In die folterende onzekerheid schreef zij den Prins; eerst, als ware haar eigen leed niet het voornaamste, met een woord van dank voor eene nieuwe zegepraal ter zee; maar dan volgt toch dadelijk de mededeeling, dat zij met verlangen had uitgezien naar eenig schrijven: „in de hoop „van zekere tijding te ontvangen van mijne lieve zonen. „Maar ik begrijp wel, dat mijn Heer niets zekers van hen „weet, wat mij zeer bekommerd maakt. Waarlijk ik ben „wel eene ongelukkige oude vrouw, die niet van hare droef- „heid kan worden verlost, eer God mij in Zijne Genade „uit dit jammerdal tot zich neemt, wat ik ook van harte „begeer, Hem biddende, dat Hij het spoedig doen moge. „Mijn Heer schrijft mij, dat zonder Gods wil niets ge- „schied kan, dat wij dus geduldig moeten dragen wat „de Heer ons oplegt: dat weet ik wel; maar menschen „blijven menschen en zonder den bijstand Zijner Genade „kunnen wij dat niet doen. Moge Hij niet van ons laten en „ons Zijnen Heiligen Geest schenken om ons te leeren al „Zijne beproevingen in ootmoed te dragen en ons troosten „in Zijne barmhartigheid. — Mij is gezegd, dat mijne „zonen nog in leven zijn en voor nog geen drie dagen „heb ik gehoord van iemand, die mijnen lieven zoon, graaf „Lodewijk, gezien had. Hij had een schot in den rechter- „arm gekregen, heel van boven, zoodat men hem een been

„uit het schouderblad genomen had; hij kon den arm echter „wel bewegen. Maar die man had ook gezegd, dat hij hem „niet aan zijn gezicht had kunnen herkennen; maar aan „zijne spraak en aan zijne handen. Zoo heb ik nu nog eenige „hoop, die mij staande houdt; maar toch ook grooten „angst, dat hij eenen verkeerde voor mijnen zoon heeft „aangezien. Van mijnen broeder Christoffel en van mijnen „lieven zoon Hendrik wist hij niets. Nu — het zij daar- „mede zooals het den Heer behaagt. Ik kan den Almachtige „slechts bidden om geduld en dat Hij in Zijne goddelijke „Genade alles zoo wil leiden, dat mijn Heer en wij allen „in eeuwigheid niet van Hem gescheiden worden.

„Ik heb met een bezwaard gemoed vernomen,” gaat zij voort, „dat het krijgsvolk met vloeken en anderszins zulk „een goddeloos leven leidt, en ik vrees dat Gods toorn „over de gansche Christenheid zal komen, want wat men „ziet en hoort, het is alles ijdel en zondig en goddeloos. „Goddelijke en broederlijke liefde beide zijn bij de meeste „mensen uitgebluscht en niemand onzer, die zich ten „goede keert. Dat is altijd een zeker teeken geweest, dat „Gods straffende hand niet zal uitblijven. Maar toch, Hij „zal hen, die hun troost en hoop alleen op Hem zetten, „onder straf en kruis niet laten vergaan, doch ze wonder- „baar uitredden en ze aanzien met de oogen Zijner godde- „lijke barmhartigheid, waarmede Hij Petrus, die hem toch „driemaal verloochend had, heeft aangezien en bewogen „tot berouw en leed over zijne zonden en hem den troost „der opstanding deelachtig gemaakt. De lieve God zal zich

„onzer ook erbarmen en onze trooster en helper zijn in „al onze nooden naar lichaam en ziel.”

Wel kreeg zij eerlang zekerheid, dat beide zonen op aarde voor haar verloren waren, maar haar toewijding aan de zaak, waarvoor zij gevallen waren, verflauwde daarom niet. Nog meerdere offers zoude zij daarvoor brengen. Toen door Leidens ingezetenen het onwedersprekelijke bewijs geleverd was, dat de natie, tot welke die burgerij behoorde, zich liever zoude doodvechten dan zich gewonnen geven; toen het bleek, dat geweld, zoo het al zegevierde, slechts tot eene verdelging zoude kunnen leiden, waarbij den overwinnaar slechts lijken en puin zouden overblijven; toen bovendien het vertreden Holland zelfs in de verdrukking teekenen van kracht en nieuw leven begon te geven, en 's vijands slecht betaalde benden na elke zegepraal door mouterij diens eenig wapen van behoud in een werktuig van verwarring en ondergang dreigden te verkeeren — toen werden den Prins vredesvoorstellen gedaan.

Reeds was Alva terug geroepen en vervangen door don Louis de Requesens, die met zachtheid en overreding zocht te bereiken wat de ijzeren hertog door willekeur en wreedheid niet had vermocht. Namens koning Philips kwam hij met aanbod van amnestie voor alle gepleegd verzet, met vredesaanbiedingen, waarbij in veel werd, bewilligd waarbij menige grief werd opgeheven, maar waarbij de eisch van recht op vrijheid van godsdienst en geweten onverbiddelijk werd afgewezen. Maar dat recht kon of mocht Prins Willem dat prijs geven? En toch, kon hij hopen op de

kracht om staande te blijven in den ongelijken strijd, hij, de eenzame, alleenstaande strijder voor een denkbeeld, dat zijn tijd nog niet vatten kon, dat zelfs door zijnen trouwen Marnix van Sint-Aldegonde niet ten volle werd begrepen, voor een beginsel, waarom hij werd gedwarsboomd en verketterd door een groot deel der Calvinistische predikanten, wien het eene ergernis was, dat hij vrijheid van godsdienst en geweten ook den Lutherschen, den Doopsgezinden, den Joden en niet minder den Roomsch-Katholieken gewaarborgd wilde zien? De stem der moedeloozen en van hen, die minder om godsdienstige dan wel om staatkundige redenen, voor de handhaving van 's lands oude rechten en privilegiën naar de wapenen gegrepen hadden, riep steeds luider om vrede tot elken prijs, en op hulp van buiten was niet te rekenen. De Prins stond alleen, zonder geld, zonder hulpbronnen of vaste inkomsten, met bandeloos krijgsvolk, met kleinmoedige, dikwijls lastige vrienden, met bondgenooten, wier trouw hem verdacht moest zijn.

Onder dien druk stortte hij zijn hart uit voor zijne moeder; en hoe Juliana ook mocht verlangen naar eenen vrede, die hare overgeblevene kinderen, thans allen verre van haar verspreid, weder tot haar voeren kon, zij vergat alle eigen leed en begeerten, om haren zoon te beter te bemoedigen en op te wekken voort te gaan op den ingeslagen weg. „Uit mijns Heeren schrijven van den 18^{den} „dezer maand,” schreef zij den Prins den 22sten Oct. 1575; „heb ik met veel medelijden begrepen, dat de vijand mijnen „Heer en de zijnen weder sterk bespringt, twee kleine

„steden genomen heeft en ook in Zeeland groote afbreuk
„doet. Ik kan mij denken, dat mijn Heer met groote zorg
„en moeite is bezwaard, en dat bedroeft mij, want wanneer
„het mijnen Heer anders dan gelukkig en goed gaat, doet
„mij dat van harte leed, en zoo als gij schrijft is het wel
„te denken, dat het, menschelijkerwijs gesproken, op den
„duur zonder hulp en bijstand te zwaar moet vallen om
„zoo groote overmacht te wederstaan. Maar mijn Heer
„vergete niet, hoe de almachtige God reeds uit zoo velerlei
„gevaaren heeft gered. Hij helpt altijd en zal mijn Heer en
„allen, die hun vertrouwen op Hem stellen, niet verlaten.
„Ik bid Hem dus, mijn Heer de genade te bewijzen, dat
„hij onder zijn veelvuldig kruis niet kleinmoedig worde,
„maar Gods hulp geduldig afwachte en naar geene middelen
„grijpe strijdig met Gods woord en bevel en daardoor
„schadelijk voor uwer ziele zaligheid. Laat u toch niet be-
„driegen door goede woorden, want de wereld is listig . . .
„De Heer moge uw opperste raadgever zijn en geve u,
„steeds het Eeuwige meer te achten dan het tijdelijke.”

Misschien was het onder den indruk van het schrijven zijner moeder, dat de Prins op het oogenblik, dat het voortduren van den krijg ook de moedigsten moedeloos maakte en dat men van hem eischte, dat hij de mogendheid zoude noemen, wier bondgenootschap hem deed volharden en alle vredesaanbiedingen afslaan, het beroemde antwoord gaf: „Weet, dat aler wij oit dese sake en de bescher-
„menisse der Christenen en andere verdrukten in desen
„lande aangevangen hebben, wij metten alderoppersten

„Potentaet der potentiaeten alsulcken vasten verbond hebben
„gemaect, dat [wij geheel verzekert zijn, dat wij en alle
„degene, die vastelijck daerop betrouwen, door Sijne ge-
„weldige en magtige hand ten lesten nog ontzet sullen
„worden, spijt alle Sijne ende onze vijanden; sonder nog-
„tans, dat wij middelertijd eenige andere middelen, die ons
„de Heer der Heirscharen toegeschickt heeft, hebben, of
„alsnog willen laten voorbijgaen.”

En nog eens heeft de gravin hare waarschuwing aan haren zoon herhaald, om toch geen vrede te koopen door iets, wat ook, prijs te geven van het beginsel waarvoor hij streed, het beginsel „van de liberteyt van de conscientie”. De wonderbare wending der dingen na Requesens' dood, toen de muitende Spanjaards vele steden onbezet lieten en elders door hunne buitensporigheden de roomsch gebleven Zuidelijke Provinciën drongen tot aansluiting met de Noorderlijke Gewesten tot uitdrijving van het vreemde krijgsvolk, deed den nieuwen Spaanschen landvoogd, don Jan van Oostenrijk, met nog meerder klem de reeds door don Louis de Requesens aangeboden vredesvoorwaarden herhalen. Maar Juliana schenen die onderhandelingen onbetrouwbaar toe, en in April 1577 schreef zij den Prins: „ik verlang „van harte naar tijding, hoe het mijn Heer in al zijne „moeiten gaat; want, oppervlakkig gezien, schijnt het mij „toe, dat de thans aangeboden vrede ziel en geweten in „gevaar brengt; dat Satan zich in een schaapsvel kleedt „en weldra een grijpende wolf zal blijken, waardoor vele „vrome Christenen in nood en lijden zullen komen. Maar

„onze Heer Jezus Christus, wien alle macht in den Hemel „en op de aarde gegeven is, kan allen die Hem aanroepen „en van harte vertrouwen uit alle gevaren helpen. Hem „bid ik, mijnen Heer met Zijne goddelijke genade en Heiligen „geest nabij te blijven, opdat gij in niets treedt, dat tegen „God en uwer ziele zaligheid is.” En tot slot volgt dan weder het oude refrein: „het is beter het tijdelijke te ver- „liezen dan het Eeuwige.”

Toch wist Juliana maar al te goed, dat, als er geen vrede gesloten werd, als de krijg werd voortgezet, die haar zooveel opofferingen en tranen had gekost, die allen, die haar dierbaar waren, verre van haar hield, dat dan voor haar de laatste kans verdween om voor haren dood de overgeblevenen harer kinderen nog eenmaal om zich te verzamelen. Aan vijftien zonen en dochteren had zij het leven geschonken, en nog vóór haar afsterven bezat zij kleinkinderen en achterkleinkinderen ten getale van 160.

Niettemin was het zeer eenzaam om haar geworden. De drie zonen uit haar eerste huwelijk, met den graaf van Hanau-Minzenberg, waren jong gestorven en de drie jongsten uit hare tweede echtverbintenis, Adolf, Hendrik en Lodewijk, waren gevallen in den Nederlandschen vrijheidskamp, terwijl ook de echtgenooten harer dochters, de graaf van Berg, de graaf van Schwarzburg, de graaf van Nieuwenaer en Meurs, hun lot aan dat der Nederlanden hadden verbonden. Maria van Nassau, 's Prinsen oudste dochter, Juliana's rechterhand bij hare zorg voor armen en zieken, bij de bereiding van artseniën, waarvoor de slotvrouw van Dillen-

burg uren in den omtrek zekere vermaardheid bezat en die zij uitdeelde met milde hand, was door haren vader tot zich geroepen met de dochttertjes van Anna van Saksen, Anna en Emilia en den kleinen Maurits, over wie, hoe jong zelve ook nog, zij in hunnen verweesden toestand met moederlijke teederheid had gewaakt. „Het zoude mij spijten „mijne nicht te laten vertrekken,” schreef graaf Jan van Nassau aan zijnen broeder, wiens kinderen hij tijdens de afwezigheid van hunnen vader trouw had verzorgd; „maar ik wil u toch uw zin geven, als gij het verlangt. „Alleen verzoek ik uwe Genade niet te denken, dat zij mij „tot last is; dat zoude ik erg verdrietig vinden. Indien gij „en uwe vrouw haar niet missen kunt, zal ik mij natuurlijk „niet verzetten; maar anders laat haar vertoef bij ons zoo „lang mogelijk duren. Het is mij en mijne huisvrouw een „groot genot haar bij ons te hebben en bovenal voor „Mevrouw onze moeder zou het mij leed doen, indien zij „moest vertrekken. Onze moeder gaat zichtbaar achteruit; „zij wordt zwak en als zij alleen is, is zij zeer zwaar- „moedig en gedrukt. Het is een weldaad voor haar uwe „dochter bij zich te hebben, daar die het grootste deel van „den dag bij haar kan doorbrengen en Maria is zeer be- „hulpzaam met haar voor te lezen, brieven voor haar te „schrijven, haar te kleeden, voor haar medicijnen en „confituren te zorgen. Onze moeder zal inderdaad hoogst „verdrietig zijn, als zij mijne nicht moet missen zooals „zij dat geruimen tijd moest doen na den dood van mijne „dochter Anna, die zeer aan haar was gehecht. Mijne

„huisvrouw heeft te veel met de kinderen en met het huis-
„houden te doen, zoodat zij slechts een klein deel van den
„dag met haar kan zijn.” Maar Juliana zelve wilde niet, dat
hare kleindochter zoude worden terug gehouden; daarvoor
had zij met te groote blijdschap haren zoon zeer gelukkig
zien worden in zijn huwelijk met Charlotte van Bourbon,
die het hem mogelijk had gemaakt zijne kinderen na lange
scheiding weder om zich te verzamelen en zoo in den
huiselijken kring vergoeding te vinden voor al zijne teleur-
stellingen en verdrietelijkheden daarbuiten.

Graaf Jan van Nassau ook vertoefde thans meest in de
Nederlanden, waar hij tot stadhouder van Gelderland was
benoemd en weldra de grondlegger werd der Unie van
Utrecht, der vereeniging dier Zeven Noordelijke Provinciën,
die eens zoo roemrijk uit den strijd zouden dagen. Maar
zijne moeder leed er onder, dat zij de erflanden van haren
echtgenoot, door dezen met zoo groote toewijding bestuurd,
in verval zag geraken, nu het oog van den meester er niet
over ging en zij zelve voelde zich niet meer bij machte
hem te vervangen, toen ook hare schoondochter, de vrouw
van graaf Jan, aan wie zij zeer innig verbonden was ge-
weest, haar ontviel. Die laatste scheiding viel haar te
smartelijker, omdat zij zich zeer oud begon te gevoelen.
Het gezicht en het gehoor begaven haar: „de dood sluipt
„mij zachtkens achterna,” heet het in een harer laatste
brieven, en haar voorgevoel bedroog haar niet. Den 18^{den}
Juni 1580 legde zij het moede hoofd ter ruste, vier en
zeventig jaren oud.

Nog geen tien dagen te voren had zij een eigenhandig schrijven ontvangen van Prins Willem, waarin deze haar schreef: „wij zitten nog zoo diep in den krijg als ooit; „heden winnen wij en morgen verliezen wij, zoodat de „vijand over het algemeen weinig op ons vooruit heeft. „Het ware wel te wenschen, dat God ons de genade „wilde bewijzen van ons eenen goeden vrede te schenken; „maar ik heb daar vooreerst geene hoop op; want al de „middelen om daartoe te geraken, die men ons aan de „hand doet, houden steeds in, dat wij van Gods Woord „moeten aflaten en, God lof, dat willen wij niet. Liever het „uiterste gewaagd dan dien schat te verliezen.”

Juliana van Stolberg mocht dus heengaan, gerust in de zekerheid dat haar zoon trouw bleef aan het beginsel, dat zij haren kinderen met zooveel aandrang had voorgehouden, om namelijk ten allen tijde en onder alle omstandigheden „het Eeuwige” hooger te achten dan het tijdelijke.

